

РИМЉАНИ И РОДОСКО ПОМОРСКО ПРАВО

Освајањем Средоземног мора Рим је под својом влашћу повезао земље различитих социјалних услова и неједнаке економске снаге. Житородни крајеви су прекоморским путем остваривали најкраћу везу са сиромашнијим земљама; морем су превожени робови, метал, занатски производи и луксузна роба. Тај од давнина познати трговачки пут омогућавао је у доба царства размах трговине и тиме доприносио напретку робно-новчане привреде. Увиђајући значај мора римска власт на Средоземљу је посебно обратила пажњу на безбедност пловидбе, али и на питања која се тичу уређивања поморства и поморског права. Стари извештаји бележе податке да је основна безбедност средоземне пловидбе била успостављена захваљујући напорима Октавијана Августа.¹⁾ Сложенији су међутим били проблеми поморског права. Иако су се римско право и правосудна пракса њима дуго бавили, будући да је римско господство над морем потрајало неколико векова, није сачувано много извештаја о томе. Зато се међу истраживачима данас још увек јавља недоумица при покушају да се да одговор на питање: у којој мери се практични дух Римљана на овом пољу послужио туђим искуством, односно у којој су мери Римљани користили норме страног права стварајући сопствено поморско право?

Римљани су током своје повести дошли у додир са многим народима који су имали развијенију и јачу морнарицу од њих. Упркос томе нема у материјалу историјских извора података о утицају било картагинског права, било права грчких државица из Мале Азије или континенталне или Велике Грчке на римско право. Утолико је значајнији пример Родоса, који представља једину поморску силу чије је право извршило утицај на Рим-

⁽¹⁾ Res gestae divi Augusti: Ослободио сам море пирата. У том рату сам заробио тридесет хиљада робова који су били одбегли од господара и подигли се на оружје против државе. . . (наведено према: Даниловић-Станојевић, Текстови из римског права, Београд, 1970 (стр. 10)

љање. Али извештаји историјских извора о овоме питању изазвали су међу истраживачима спор и довели до постојања двају опречних мишљења о односу родоског и римског поморског права.

Мисао о утицају родоског права на римско датира из средњег века.²⁾ Насупрот овом распрострањеном мишљењу Де Martino је тридесетих година, почео да тврди како таквог утицаја није било.³⁾ Поричући везу римског и родоског права ова теза је истицала самониклост римског поморског права и инсистирала је на идеји о релативно самосталној путањи његовог развитка. Метода на којој се заснива оваква тврђење представља у првом реду интерполационистичку критику извора. Де Martinoва мисао стекла је подршку и присталице.⁴⁾ али је изазвала и реакцију заступника старе тезе о утицају родоског права. Старија теорија доживела је препород педесетих година у раду Де Робертиса.⁵⁾ Де Робертисово супростављање Де Martinoвом тврђењу о интерполисаности и неаутентичности фрагмената D 14. 2. 9. било је добрим делом засновано на коришћењу материјала који нуде помоћне историјске дисциплине. Подаци добијени захваљујући напорима нумизматике и папирологије оправдавали су уверење у аутентичност фрагмената D 14. 2. 9. на који се оборила интерполационистичка критика. Тако је старо мишљење било представљено у новом руху, а неслагање двеју теза постало још изражитије.⁶⁾

Обе тезе проистекле су из оскудног изворног материјала. Не постоје непосредни старовековни родоски, па ни шире, грчки извештаји о родоском поморском праву.⁷⁾ Једини антички извори који о томе праву говоре су римски. Зато би ход кроз изворе требало да покаже пре свега однос Римљана према родоском поморском праву. Развој истраживања и посебно сумње на интерполације намећу изношење проблема аутентичности појединих места у први план, али извештаје који говоре о овоме питању ваљало би посматрати у склопу ширих историјских токова које је у изворима могуће пратити, а који се односе на уређење поморства. Тиме ће бити омогућено сагледавање проблема односа римског и родоског поморског права у зависности од деловања социјално-економских чинилаца који су одређивали општу путању развитка римског друштва, док ће истовремено интерполационистичкој критици као методском поступку бити дато одговарајуће место, без непотребног препуштања њеном понекад наглашеном артизму.

(²⁾ Gothofredus, предговор за СТ 13, 9.

(³⁾ De Martino Lex Rhodia, Rivista di diritto della navigazione 3, 1938

(⁴⁾ Osuchowski, Appunti sul problema del iactus, JURA I, 195 O.

(⁵⁾ De Robertis, Lex Rhodia. Critica e anticritica su D 14. 2. 9. Studi in onore di Vicenzo Arangio-Ruiz III 1955

(⁶⁾ Прилог дискусији о овом питању дали су и Kreller, Lex Rhodia. Untersuchungen zur Quellengeschichte des roem. Seerechts, Zeitschrift fuer gesamte Handelsrecht und Konkursrecht 85, 1921. i Scherillo, Note critiche su opere della giurisprudenza, IURA 1, 1950

(⁷⁾ Збирка Nomos Rhodion nautikos је млађа: она потиче из средњег века. В. Брајковић, Развој и садашњи извори поморског права, Анали Правног факултета, Београд, 1957.

Најстарији навод који помиње родоско поморско право долази нам из позних времена републике. Цицерон каже: *Lex est apud Rhodios ut si qua rostrata in portu navis deperehensa sit, publicetur* (Код Рођана је закон да, ако се ратни брод ухвати у луци, буде заплешен.⁹⁾ Норма коју наводи славни беседник вероватно није представљала специфично, родоско решење. Иако о томе нема података намеће се мисао да ни друге античке луке нису дозвољавале страном ратном броду да уплови без посебне дозволе. Таквом ставу прибегавала је свака лука са довољно јаким флотом. Картагињани су, на пример, у један од својих уговора са Римом унели забрану за римске лађе да плове преко одређене границе коју су сматрали својом интересном сфером.⁹⁾ Норма коју Цицерон помиње постоји и у савременом поморском праву. Да би упловио у домаћу луку или унутрашње морске воде страни брод мора по правилу имати одобрење владе обалске државе.¹⁰⁾ Утолико је занимљивије што ову норму, коју су по свој прилици познавале и друге старовековне луке, Цицерон наводи као норму родоског права. Разлози за овакав поступак остају нејасни и изазивају размисања о снази родоске флоте и њеном утицају у источном Средоземљу, али и о домаћају и познавању родоског права.

Цицероново саопштење није привукло пажњу истраживача пре свега зато што се ради о једној сасвим обичној норми. Ипак оно представља најстарије место у изворима на коме је Римљанин изричито поменуо родоско право. То место није сасвим усамљено. У извештајима из Цицероновог доба, а посебно у беседничким делима, постоји још низ навода који говоре о поморском праву.¹¹⁾ Могуће је да се неко од тих места односи и на родоско право, мада то није сасвим извесно. Тако сам Цицерон на једном месту говори о бацању ствари са брода и при том наводи да преузима пример родоског беседника Хекатона.¹²⁾ Но, Цицерон се том приликом бави моралним проблемом а не правном нормом. Строго посматрање нас наводи да овај и сличне извештаје остављамо изван нашег излагања. Они ипак сведоче о постојању интересовања за поморско право и његовом добром познавању од стране римских беседника из позних дана републике. Путеви образовања водили су богатог Римљанина тога времена ка великим културним средиштима каква су била Родос и Атина. Тамо су грчки учитељи беседништва наводили својим римским ученицима примере из поморског права. Зато је лако могуће да нам извештаји римских беседника преносе више података о родоском праву него што се данас по стројим мерилима историјске науке може закључити.

Између Цицерона и следећег извора зјапји празнина. Њу ће делимично попуњити материјал сачуван у Дигестама, али о њему ипак треба гово-

⁽⁹⁾ Cicero, *De inventione* II 32, 98

⁽⁹⁾ Био је то уговор из 509. г. н. е. V. Polibije, *Историје* III 22.

⁽¹⁰⁾ Тако, Закон о поморској и унутрашњој пловидби СФРЈ, чл. 26.

⁽¹¹⁾ на пример: Cicero, *De inventione* II 51, 153; *Rhetorica ad Herennium* I 11, 19.

⁽¹²⁾ Cicero, *De officiis* 3, 23: *Plenus est sextus liber de Officiis Hecatonis talium quaestionum... Si in mari iactura sit equine pretiosi potius iacturam faciat en servili vilis? (У шестој Хекатоновој књизи о дужностима поставља се питање... Ако се врши бацање да ли треба бацати вредног коња или мало вредног роба?)*

рити на крају јер су сама Дигеста доцније настала, а поред тога она су као извор у средишту пажње при расправљању питања која су предмет овог излагања. У спису који није правничко дело Тертулијан је поменуо родоско право: *Scilicet nauclero non q uidem Rhodia lex sed Pontica cavemat, errare Ioudaeos in Christum suum non potuisse* (Као што бродар не замењује родоски закон понтским, нису могли ни Јевреји погрешити у своје Христу.¹³) Тертулијаново саопштење је од изузетног значаја управо зато што представља узредну напомену учињену у делу које није правничко. Тежећи да широком кругу публике којој се обраћа објасни своје излагање, он се фигуративним изражавањем позива на оно што је опште познато и људима оног доба сасвим јасно — на разлику између родоског и понтског поморског права. Једини проблем који овај извор изазива је непостојање било каквих података о понтском поморском праву. Ипак постоје извесни наговештаји, мада много старији од Тертулијановог времена, који говоре о суровости малоазијских примораца са обала Црвеног мора и њиховом негостољубивом понашању према грчким морепловцима.¹⁴) Можда је и давнашње неповерење Грка према црноморској пловидби било бар донекле изазвано и различитим обичајима који су важили на Понту, а не само неповољним условима пловидбе? Без обзира на чињеницу да нам нису позната правила која су у старом веку уређивала пловидбу Црним морем, а на која се у својој опасци позива Тертулијан, његово сведочанство јасно казује да су у римском друштву на прелазу из II у III век наше ере била добро позната правила не само понтског, него и родоског поморског права. Штавише, Тертулијанов стил наводи на мисао да су та правила била и примењивана у римском царству.

Најзначајнији од наших извора представљају Дигеста. Ово не само зато што се ради о зборнику права, већ и стога што су изазвала највећу пажњу истраживача. Дигеста ипак сасвим оскудно помињу родоско право. Чине то на свега три места у 2. наслову 14. књиге и то у самом наслову који гласи „*de lega Rhodia de iactu*” и фрагментима D 14. 2. 1. и D 14. 2. 9. Како наслов потиче од Трибонијанових правника, то преостају само два навода класичних правника који помињу родоско право. То су Паулусов фрагмент D 14. 2. 1. и фрагмент D 14. 2. 9. који потиче од Мецијана. Интерполационистичка критика напала је оба текста.

Паулусов текст у D 14. 2. 1. гласи: *Lege Rhodia cavetur ut si levandae navis gratia iactus mercium factus sit omnium contributione sarciatur quo pro omnibus datum est* (Родоским законом је уређено да се, ако се ради олакшања брода терет баци у море, општим доприносом накнађује оно што је дато у општем интересу).

Критика је у погледу Паулусовог навода истакла примедбу да у сачуваном тексту Сентенција овог писца, одакле потиче фрагмент, нема речи

⁽¹³⁾ Tertulijan, *Adversus Marcionem* 3, 6

⁽¹⁴⁾ Ksenofon, *Anabaza* 6, 4, 2

„*lege Rhodia cavetur*” којима D 14. 2. 1. почиње.¹⁵⁾ Да се ради о могућој интерполацији указује и чињеница да у још два фрагмента у којима Паулус говори о бацању ствари са брода нема помена о родоском закону.¹⁶⁾ Сумњу на интерполацију повећава и то што је ово први фрагмент наслова у коме је поменуто родоско право. Добија се утисак да су редактори Дигеста желели да подвучу оно што су у наслову већ истакли — родоско порекло појединих норми римског права. У случају овог фрагмента тешко је оспоравати закључак интерполационистичке критике и зато што она располаже најсигурнијим аргументом — текстом извора, сачуваним одломцима Паулусових Сентенција.

Ако допустимо да се Паулус није позивао на родоско право и да је постојала тежња Трибонијанове комисије да истакне утицај родоског права на римско онда нам је разумљив напор комисије да са једне стране интерполише Паулусов текст, а са друге, да убаци у наслов D 14. 2. и један фрагмент који са насловом нема материјално-правне везе. То је управо Мецијанов фрагмент D 14. 2. 9. Док наслов говори о бацању робе са брода да би се избегао бродолом, докле Мецијанов фрагмент говори о пљачки олупине. Али Мецијанов текст је доспео у наслов који помиње родоско право зато што и он сам говори о родоском праву. Поступак редактора збирке у случају Мецијановог фрагмента потврда је настојања која су довела и до стављања наслова „*de lege Rhodia*” и до интерполације Паулусовог текста. Грчки кодификатори римског права хтели су да истакну старину и утицај грчких, односно родоских норми поморског права на Римљане. Интерполационистичка критика напала је и Мецијанов фрагмент, свом жестином, али много мање сигурним средствима него што је то код Паулусовог текста био случај.

Фрагмент D 14. 2. 9. је један од оних који су сачувани на грчком језику. Издања Дигеста по правилу дају и упоредни латински текст који овде наводимо: *Volusius Maccianus ex lege Rhodia. Petitio Eudaemonis Nicomedensis ad imperatorem Antoninum. Domine imperator Antonine, cum naufragium fecissemus in Icaria direpti sumus a publicis qui in Cycladibus insulis habitant: Antoninus dicit Eudaemoni: Ego orbis terrarum dominus sum, lex autem maris. Lege Rhodia de re nautica res iudicetur quatenus nulla lex ex nostris ei contraria est. Idem etiam divus Augustus iudicavit* (Волузије Мецијан по Родоском закону... Захтев Еудајамона Никомеђанина цара Антонину. Господару, царе Антонине, када смо доживели бродолом код Икарије опљачкани смо од службеника који живе на Кикладима. Антонин рече Еудајамону: Ја сам господар света, а закон господар мора. Родоским законом уређено је поморство и ниједан од наших закона није му супротан. Тако одреди још божански Август).

Почетне несугласице у вези са овим фрагментом јављају се већ код читања. Најпре, постоји мишљење да треба читати „*a publicanis*”, а не

⁽¹⁵⁾ Osuchowski, op. cit.

⁽¹⁶⁾ D 14. 2. 2. и D 14. 2. 7.

„a publicis“¹⁷⁾ Из тога би произлазило да су пљачку извршили закупти пореза, а не државни службеници. За разматрање веза између родоског и римског права ово питање нема већег значаја. Други кључни проблем јесте да ли треба читати „in Icaria“ или „in Italia“.¹⁸⁾ Питање о месту на коме се бродолом догодио задира у предмет овог излагања. У прилогу мишљењу да се случај збио код Икарије говоре бар два разлога, од којих би се први могао назвати географским, а други правно-историјским. Икарија не припада Кикладима, али им је много ближа него Италија. Мање је вероватно да би Киклађани могли пљачкати лађе чак код удаљених италијанских обала. Правно-историјски разлог међутим, наводи нас да потпуно одбацимо мисао о могућности да се ради о бродолому код Италије. У Италији је важило друго право и пљачка олуштине никада није била дозвољена. Напротив, пљачкаши су били гоњени и кажњавани.¹⁹⁾ Да се бродолом Еудајмонових лађа заиста збио код Италије цар никада не би могао да пресуди онако како је то учинио у овом случају.

Примедбе које је фрагменту упутила интерполационистичка критика сводиле би се углавном на следеће: није познато било какво Мецијаново дело о родоском закону; у инскрипцији фрагмента каже се *ex a ne de lega Rhodia*, како кодификатори обично чине када одломак преузимају из дела класичног правника. Поред тога, поменута су два имена правника од кога фрагмент потиче, док се уобичајено наводи само једно. Сумњу на интерполације повећавали би и необична титула владоаца и позивање на страни право.²⁰⁾

Готово све критичке примедбе су оповргнуте. Теза о аутентичности фрагмента поткрепљена је низом аргумената. Пре свега, позивање на родоско право је сасвим у складу са римским правним системом из доба принципата у коме су важиле норме провинцијских права. У погледу владарског наслова папиролошки и нумизматички материјал сведочи да су цареви у доба принципата у грчким текстовима носили наслов господара света и друге сличне титуле. Помињање два имена правника није усамљен случај у D 14. 2. 9.²¹⁾ Најзад, за решење проблема аутентичности текста није од пресудног значаја да ли је Волузије Мецијан написао књигу о родоском праву²²⁾ или је можда само учествовао у редиговању једног царског рескрипта.²³⁾

Аутентичност Мецијановог фрагмента се постављала као оредишње питање у размишљањима о вези и утицају родоског права на римско. При

⁽¹⁷⁾ Обе варијанте да је Momzenovo издање *Digesta. V. Digesta (Corpus iuris civilis I)* ed. P. Kruger et Th. Mommsen, Berolini (1893)

⁽¹⁸⁾ исто

⁽¹⁹⁾ Још је претор дао тужбу у четвороструком износу против пљачкаша олушина (D 47. 9. 1.). Сенатским одлукама из раног принципата било је забрањено присвајање крме лађе (D 47. 9. 3.) и посебно забрањено принцепсовим службеницима да пљачкају олуштине (D 47. 9. 7.).

⁽²⁰⁾ Аутентичност текста најдоследније оспоравају De Martino *op. cit.* i Osuchowski *op. cit.*

⁽²¹⁾ De Robertis, *op. cit.*

⁽²²⁾ тако, Scherillo, *op. cit.*

⁽²³⁾ тако Krueger, *Roms iuristen und ihre Werke* (наведено према De Roberts *op. cit.*)

томе она је углавном испитивана посредном методом, а основна дискусија је вођена о проблему интерполација. Закључак те расправе говори у прилог аутентичности текста. Наша је намера да овакав став поткрепимо испитивањем фрагмента са становишта једне материјалне методе: довођењем у везу извештаја садржаног у фрагменту са друштвеним приликама времена његовог настанка.

Време настанка Мецијановог фрагмента није сасвим једноставно одредити. Мецијан је живео за владе Антонина Пија и Марка Аурелија. Сам текст наводи на закључак да се овде ради о Антонину Пију. То потврђују и неке друге околности. Наиме у доба принципата право царства није било изједначено. Постојао је шаролик систем провинцијског права. Међутим, почев од Хадријанове владе приметна је законодавна делатност чији је циљ био уређење правних последица бродолома.²⁴⁾ Не знамо да ли је Хадријанов едикт о бродолому важио у провинцијама, као ни његов обим. Извесно је међутим, да су потребе праксе и захтеви предузетничке класе за већом безбедношћу пловидбе навели Антонина Пија да настави Хадријанов рад на уређењу поморства. Извори бележе да је овај владар пружио поморцима заштиту чији прави садржај и домаћај не знамо.²⁵⁾ Законодавство Антонина Пија обратило је посебну пажњу уређењу питања правних последица бродолома. Стара, у преторском едикту поникла санкција за пљачку олупине, која се састоји у вишеструкој накнади штете, била је напуштена. Она већ сасвим није одговарала промењеним привредним и друштвеним условима, све бржем размаху трговине између појединих делова државе, јачању предузетничке класе у метрополи и провинцијама и привредном повезивању удаљених крајева пространог царства. У таквим условима пљачка олупине постала је злочин. Његовом учиниоцу законодавство Антонина Пија запретило је тешким казнама: шибањем, протеривањем, принудним радом.²⁶⁾ Санкције су класно диференциране, што сведочи о раширености праксе пљачкања олупина међу припадницима ових друштвених класа и слојева. Али императорска конституција је важила у Италији. Њено ширење у провинцијама ишло је кривудавом стазом. Управо у тим временима догодио се случај Еудајмона Никомеђанина о коме нас обавештава Мецијан. Лађе бродовласника из Никокедије доживеле су бродолом у источним провинцијама. Оне су опљачкане по свој прилици од државних службеника. Истовремено на престолу је седео владар који је за пљачкаше олупина прописао строге казне. То даје наду никомеђанском предузетнику да ће цар пресудити по норми сопствене

²⁴⁾ D 47. 9. 7.

²⁵⁾ D 48. 7. 1. . . . nam et divus Pius rescripsit nullam vim nautis fieri debere et, si quis fecerit, ut severissime puniatur (joш божански Пијус одговори да се не сме примењивати никаква сила против помораца и ко то учини најстроже се кажњава).

²⁶⁾ D 47. 9. 4. : Divus Antoninus de his, qui praedam ex naufragio diripuerunt ita rescripsit: . . . liberos quidem fustibus caesos in triennium relegabis aut si sordidiores erant in opus publicum eiusdem temporis dabis; servos flagellis caesos in metallum dampnabis. . . божански Антонино онима који су плен из бродолома пљачкали тако одговори. . . слободне људе свакако кажњене и батинањем прогнаћеш на три године или ако су убоги послаћеш их да исто толико проведу на јавним радовима. Робове ћеш пошто буду бичевани осудити на рад у руднику).

конституције, а насупрот правилу провинцијског права на које су се вероватно позвали Киклађани. Из разлога који нам нису познати цар није желео или није могао да да за право тужиоцу из Никомедије. Царској канцеларији је наложено да одбије Еудајмонов захтев. Цар је пресудио противно правилу које је сам поставио. Зато је овај случај имао одјека; царски рескрипт је потврдио снагу провинцијског права. Но, царска канцеларија нашла се у неприлици: требало је не само одбити Еудајмонов захтев, већ и одбијање образложити бар донекле ваљаним разлозима. Зато се прибегло патетичној финеси („ја сам господар света, а закон господар мора“), али и позивању на родоско право. Напор царских службеника да родоском праву припише примат над морем, што је у сваком случају било претерано, морао се ипак заснивати на неким чињеницама. Царев одговор није могао бити чиста лаж. Овакав одговор био је могућ само у временима када је родоско право било добро познато и широко примењивано у пловидби Средоземним морем. Штавише, ауторитет тога права у првој половини II века наше ере морао је бити велик и неспоран када је оно у рескрипту било супротстављено самој царској власти и норми царске конституције, ма колико да је то представљало финесу и теоретско аргументисање у једној ситуацији чија нам позадина није добро позната.

Осврт на наше изворе показује да су Римљани у доба републике познавали родоско право. Оно је ширено по Средоземљу и у доба Антонина било је добро познато поморцима и правницима. Дугом применом чије токове нисмо у стању да пратимо, родоско право је постало опште познато широком кругу људи, о чему постоји сведочанство са преласка из II у III век наше ере. Утицај родоског права на Римљане био је само део ширег привредног и културног утицаја који је источни део Средоземља вршио на запад.

У присуству тврђења о утицају родоског права на Римљане и његовој распрострањености у римском царству, јавља се и питање о ставу римских класичних правника према родоском поморском праву. Паулусов текст у D 14. 2. 1. је по свему судећи интерполисан, па изгледа да, са изузетком мало познатог Волузија Мецијана, класични правници нису помињали родоско право. Намеће се мисао о поноситом ставу класичара у којима је живео надмоћни римски дух освајача света. Таквом ставу доприносила је управо широка примена родоског права у средоземној пловидби. Она је доводила до тога да поједине норме поморског права класични правници нису држали за правила која потичу са Родоса, већ су их сматрали универзалним нормама поморског права.